

DOI 10.15407/mics2020.08.036

УДК 94(477.56)

Боженко Анастасія,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків

abozhenko1212@gmail.com

orcid.org/0000-0002-8701-6130

¹ Города России в 1910 году (1914). Санкт-Петербург: Типо-лит. Н.Л. Ныркина.

² Центральное статистическое управление СССР. (1928). Всесоюзная перепись населения 1926 года. Украинская Социалистическая Советская Республика. Правобережный подрайон. Левобережный подрайон: народность, родной язык, возраст, грамотность. (Т. XII). Москва: ЦСУ Союза ССР. 281.

³ Города России в 1910 году (1914). Санкт-Петербург: Типо-лит. Н.Л. Ныркина.

⁴ Господарство та культурне будівництво Харкова та приміської смуги: статистичний довідник 1927/28–1929/30 рр. (1932). Харків: Редакційно-видавничий сектор Харківської міської ради.

⁵ Перетяткович, Б. (1928). Обзор строительства г. Харькова за последние годы. *Зодчество*(3-4), 45.

СТОЛИЧНИЙ ХАРКІВ: УТОПІЯ, КОНСТРУКТИВІЗМ, ПАМ'ЯТЬ (1919–1934 рр.)

Дискурс першої столиці займає одне з чільних місць у сучасній ідентичності харків'ян(ок) та систематично простежується в політиці пам'яті міської влади. Нетривалий період в історії міста, коли воно мало офіційний столичний статус, залишив непропорційно великий слід у колективній пам'яті. Пропонуємо дослідити, як саме статус столичності відбився на архітектурі міста, як «будувався» столичний простір у фізичному, соціальному та ідеальному просторах, як функціонують ці знакові будівлі зараз. Харків сприймався як пролетарська та індустріальна столиця, втілення робітничої утопії. Серед головних архітектурних маркерів, які позначали столичний простір, – Держпром, Будинки уряду та проєктів, а також Театр масової дії. Повоєнна відбудова міста фактично повністю «стерла» його авангардистський образ, залишивши сталінський ампір як втілення тоталітарної архітектури. Дослідження цих проблем допоможе нам торкнутися концепту «Першої столиці», який в уявленнях сучасних харків'ян радше відбиває російськомовний імперський Харків, аніж радянський україномовний, що виводить нас на розгляд проблеми крізь призму постколоніального дискурсу. Джерелами дослідження є плани міста, які дають змогу простежити зміни у фізичному просторі, архітектурна періодика, що дає матеріали про засади містобудування, ідеологію радянських міст, спогади, які відбивають сприйняття мешканцями столичного статусу, фотографії та креслення.

Ключові слова: Харків, столиця, конструктивізм, Харківський тракторний завод.

1. Містобудівна утопія

Харків уже наприкінці XIX – на початку XX ст. стає центром так званого Півдня Росії у фінансовому та індустріальному плані. Проголошення ж його столицею сприяло швидкій розбудові та збільшенню кількості населення. Так, на 1910 р. його населення становило 245 966 осіб¹, на 1926 р. — 417 342 тис. осіб², а територія з 30,5 км² у 1910 р.³ збільшилася до 140,8 км² у 1930 р.⁴, тобто у 5,7 раза. Місто активно поглинало передмістя – Рубанівку, частину Журавлівки, і зрештою, забудовувалася Шатилівка, що безпосередньо сусідила з центральними районами міста⁵.

© Боженко Анастасія, 2020

⁶ Копелев, Л. (2010). И сотворил себе кумира. Харьков: Права людини, 99.

⁷ Мусьєв, С. Трактороград. (1931). Харків: ДВОУ Державне видавництво «Пролетар», 19.

⁸ Эйнгорн, А. (1933). Схема перепланировки Харькова. *Архитектура СССР*(6), 12

⁹ *Харків: короткий провідник по столиці України.* (1932). Харків, 10.

¹⁰ Эйнгорн, А. (1933). Схема перепланировки Харькова. *Архитектура СССР*(6), 12.

¹¹ Надольський, С. (1928). *Наша столиця Харків.* Харків: Державне видавництво України, 5.

¹² *Список промислових закладів м. Харкова та приміської зони.* (1933). Харків: Редакційно-видавничий сектор Харківської міськради.

¹³ *Харків: короткий провідник по столиці України.* (1932). Харків, 5.

¹⁴ *Архитектурная жизнь Харькова.* (1926). *Строительство и архитектура*(1), 21.

¹⁵ Чабанюк, О. (2018). Житлова забудова і спадщина конструктивізму в Харкові: відновити або «забути»? В *Баугауз – Запоріжжя. Запорізький модернізм і школа Баугауз: Універсальність явищ. Проблеми збереження модерністської спадщини.* Харків: ТОВ «Діса Плюс», 341.

Прихід кожної нової доби починає вписувати свої рядки у палімпсесті міста, а вже статус столиці просто зобов'язував до інтенсифікації будівництва. Порівнюючи життя в тоді нестоличному Києві та Харкові, Лев Копелев звертав увагу на різні рівні змін у міському просторі: «Когда у нас в Золотоворотском сквере впервые после революции забил старый фонтан, когда отремонтировали большой дом на Нестеровской улице, сгоревший еще при поляках, а на Владимирской горке поставили новую ограду и покрасили скамейки, я на сборе звена говорил о значительных успехах социалистического строительства. А тут были совсем новые многоэтажные здания. И новенькие автобусы с лоснящимися оранжево-красными боками»⁶.

Звичайно, відбувалися не лише кількісні, а й якісні зміни. Містобудівники постійно порівнювали соціалістичний Харків із губернським, причому ця відмінність підкреслювалася через протиставлення стихійному розвитку старого міста новому поквартальному плануванню⁷; хаотичність архітектурних стилів — усталеності⁸. Проголошувалася необхідність «перереконструкції», знищення буржуазного характеру міста⁹. Одним з основних документів, який закарбовував перебудову міста, був генплан 1932 р., за яким передбачалося «1) забезпечити для житлових районів міста максимально сприятливі санітарно-гігієнічні умови, 2) функціональний поділ території, що забезпечує відділення селітебних територій, промисловості, транспорту і складів, 3) децентралізацію культурно-побутового обслуговування, 4) поквартальну забудову селітебних районів замість капіталістичної присадибної забудови, 5) спеціалізацію та типізацію вуличної мережі за функціональним призначенням, 6) повне комунальне забезпечення міської території, 7) зменшення суперечностей між центром та околицями у відношенні комунального та культурно-побутового обслуговування»¹⁰.

Харків для прибульців починався і закінчувався індустріальним ландшафтом: «Все місто скидається на сильного велетня... велетень дихає, і з фабрик здіймаються догори густі хмари диму»¹¹. Власне, на 1932 р. у місті нараховувалося 771 велике і маленьке підприємство, серед яких новозбудовані – ХТЗ, «Тиняківська фабрика», «Серп і молот», Паротягобудівний тощо¹². Молода столиця проголошувалася пролетарською столицею як символом нового соціального устрою, саме вона мала стати втіленням боротьби за майбутнє: «Пролетаріат будує своє соціалістичне нове місто, місто майбутнього, що його риси ми спостерігаємо тепер, і будує так, щоб місто стало справжньою зброєю комуністичного виховання трудящих мас»¹³. Це мало бути місто-утопія, в якому все було створено робітниками для робітників.

Одним з аспектів було наголошення на необхідності створення житлового фонду, на житловій кризі у Харкові та необхідності відтворення соціальної інфраструктури¹⁴. Так зване «Загоспром'я» було втіленою ідеологією запланованого міста, і власне самі житлові будівлі (Червоний хімік, Більшовик, Червоний професор, Харчовик) будувалися з розрахунку на запровадження нового побуту¹⁵. «Досі житло було шкаралупою, шпаківнею індивідуального міщанського буття. А в соціалістичним

¹⁶ Мусьєв, С. (1931). *Трактороград*. Харків: ДВОУ Державне видавництво «Пролетар», 26.

¹⁷ Перетяткович, Б. (1928). Обзор строительства г. Харькова за последние годы. *Зодчество*(3-4), 47.

¹⁸ Губкіна, Є. (2013). Проектування та реалізація «Новий Харків». *II* (Пам'ятки України). Retrieved from http://www.alyoshin.ru/Files/publika/gubkina/gubkina_novy_harkov.html

¹⁹ Милютин, Н. (1930). *Проблемы строительства социалистических городов*. Москва.

²⁰ Охитович, М. (1929). К проблеме города. *Современная архитектура*(4), 130-134

²¹ Мусьєв, С. (1931). *Трактороград*. Харків: ДВОУ Державне видавництво «Пролетар», 19.

²² Скубицька, Ю. (2008). Харківський конструктивізм і політика перетворення людини в Радянському Союзі. *Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія», Т.75: Теорія та історія культури*, 26-31.

місті житло насамперед повинно бути соціалістичним вогнищем, місцем культурного відпочинку і громадської роботи»¹⁶. Тож індивідуалізм протиставлявся колективізму, а через створення нового фізичного простору належало створити нову радянську людину, необтяжену індивідуальним побутом.

І нарешті, апогеєм робітничої утопії стало створення Соцміста, Нового Харкова, який зараз відомий як район ХТЗ. Звичайно, побудова робітничих селищ почалася дещо раніше: вже у 1923 р. активно розбудовувалися Петинська та Старо-Московська вулиці, де були великі підприємства – ХПЗ та Завод Гельферих-Саде, згодом – Серп і Молот. Однак забудова там являла собою двоповерхові будинки і не мала в собі нічого революційного¹⁷. У плануванні ж ХТЗ було втілено засади міста-лінії, потоково-функціонального зонування, міста-саду та «житлокомбінатів», що втілювало ідеологію тогочасного Радянського Союзу¹⁸.

Зокрема, в цей час Микола Мілютін сформулював теорію Соцміста, головними рисами якого було чітке планування на відміну від попередньої дещо хаотичної забудови, створення міст-супутників. Що стосується організації соціальної інфраструктури, то основою мали стати житлові комбінати, які поєднували у собі житлові приміщення, а також заклади обслуговування – фабрики-кухні, ясла, гуртожиток для підлітків, школу, причому в ідеалі можна було потрапити до будь-якого приміщення, не виходячи на вулицю¹⁹. На планування ХТЗ також істотно вплинула дискусія урбаністів та дезурбаністів, зокрема ідеї Михайла Охитовича про розвантаження міста та виведення основних потужностей із нього. Ключовою ідеєю також було розташування житла й інфраструктури поряд з виробництвом²⁰.

Розрив із традицією, з імперським містом втілювався через фізичне розташування Соцміста: «Нове місто своєю організацією, всім своїм побутом і життям буде мало схоже на старий Харків. З ним воно буде зв'язано переважно по діловій, господарсько-економічній лінії, а в професійно-трудо-вих питаннях населення нового міста буде більше зв'язано з установами і підприємствами, розташованими на території нового міста»²¹. На думку Юлії Скубицької, столиця скоріше добудовувалася, аніж перебудовувалася, адже найбільш жваве будівництво спрямовувалося на розширення міста²². Тож наявність вільних територій давала можливість створювати новий столичний простір, фактично не руйнуючи старе місто.

2. Архітектурні маркери

Говорячи про архітектурні маркери нової столиці, передусім варто згадати ансамбль майдану Дзержинського (зараз – Свободи), який мав бути повністю конструктивістським. Старий центр міста – Павлівська площа або Рози Люксембург уже не відповідав потребам міста, що зростало з космічною

²³ Харків: короткий провідник по столиці України. (1932). Харків, 16.

²⁴ Там само, 16.

²⁵ Там само, 17.

²⁶ Чабанюк, О. (2018). Житлова забудова і спадщина конструктивізму в Харкові: відновити або «забути»? В *Баугауз — Запоріжжя. Запорізький модернізм і школа Баугауз: Універсальність явищ. Проблеми збереження модерністської спадщини*. Харків: ТОВ «Діса Плюс», 341.

²⁷ Там само; Новгородов, В. (2018). Особливості реставрації архітектурних пам'яток 1920–1930-х років на прикладі будинку Державної промисловості в Харкові. В *Баугауз – Запоріжжя. Запорізький модернізм і школа Баугауз: Універсальність явищ. Проблеми збереження модерністської спадщини*. Харків: ТОВ «Діса плюс», 330–335.

²⁸ Мамонтов, Я. (1931). Проблема музичного театру (до будівництва «театру масового музичного дійства»). *Радянський театр*(4), 61.

²⁹ Хан-Магомедов, С. (2001). *Архитектура советского авангарда*. Москва: Стройиздат. Retrieved from http://www.alyoshin.ru/Files/publika/khan_archi/khan_archi_2_099.html

³⁰ Мордвінов, А. (1931). Остаточний проект Державного українського театру масового дійства в Харкові. *Радянський театр*(4), 1515.

³¹ Любавський, Р. (2016). *Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років*. Харків: Раритети України, 146.

швидкістю. Центр зсувається на північ міста – разом із побудовою будівель державних інституцій – Держпромом, Будинком кооперації та Будинком уряду. «Майдан масової дії»²³, «більший від Червоного майдану в Москві у 2 рази», він уособлював прагнення до втілення монументальності та утопічного міста-саду, адже пропонувалося, щоб 21 тис. м², а це близько 18% площі майдану, були зеленими. Також наголошувалося на тому, що майдан буде дружнім для пішоходів, адже він звільнявся від руху та планувався як пішохідний. І так само монументальними були будівлі, призначені для урядових інституцій²⁴.

Держпром, «маяк, який світить привабливим вогнем і вказує шлях до завтрашнього майбутнього», «організована гора»²⁵ – ця будівля, на місці якої за імперського часу були одноповерхові будиночки, маркувала серце міста, була оглядовим майданчиком, як ратуші у середньовічних містах, і, зрештою, першим хмарочосом зі скла і бетону. Якщо казати про сприйняття Держпрому зараз, то з-поміж інших будівель ансамблю майдану Свободи він єдиний зберіг конструктивістський вигляд²⁶. Щоправда, його реконструкція і втрата автентичних деталей, таких як вітражні вікна й тиньк, викликає дискусію серед професійних реставраторів²⁷ та ускладнює можливість його включення до списку міжнародної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Ще одним безпрецедентним проектом мала стати побудова Театру масової дії, «мистецького Дніпрельстану»²⁸ на 6000 осіб. На конкурс було подано понад 145 проектів, причому 100 з них були з закордоння²⁹. Завданням архітекторів було створити такий архітектурний простір, який би давав змогу забезпечити «активізацію глядача, участь самодіяльних колективів у сценічному дійстві»³⁰. Проте саме переїзд столиці до Києва зробив побудову такої монументальної будівлі неактуальною.

І зрештою, ще одним цікавим прикладом роботи з простором столиці може слугувати будівля ЦК КП(б)У Я. Штейнберга. Раніше це було Губернське земство, тож архітектор лише перебудував його в конструктивістському стилі, розширивши так, щоб воно відповідало масштабам ансамблю майдану Дзержинського. Тож, попри те, що конструктивізм ішов шляхом заперечення попередніх традицій, у цьому разі він у буквальному сенсі спирався на імперську спадщину.

Нова релігія втілювалася через побудову робітничих клубів у конструктивістському стилі – Будинок культури Будівельників, більш пізніший об'єкт, майже наприкінці ери столичності – Будинок залізничників, який нагадує величезну гармоніку. Витісняючи церкви та інші сакральні споруди, які руйнувалися або були переобладнані з фізичного простору, клуби намагалися замінити робітникам церковні свята, втілювали в життя «революційний календар»³¹. Ще одним центром дозвілля став стадіон «Металіст», який відбивав ідеологію авангарду та здорового способу життя. У сфері освіти нова ідеологія маркувала себе у вигляді гуртожитку «Гігант» та нових конструктивістських будівель Харківського політехнічного інституту поряд зі старими червоноцегляними корпусами. А на Майдані Розі Люксембург (зараз – Павлівський), колишньому центрі міста, радянський стиль споживання втілювався в новісінькому ЦУМі.

³² Київ – столиця УСРР. (1934).

Вісті ВУЦВК(19), стр. 1.

³³ Київ – нова столиця УСРР. (1934). *Всесвіт*(11), стр. 1.

³⁴ Довгалюк, Л. (1938). Урядовий майдан радянської України. *Архітектура Радянської України*(6), 8-13.

³⁵ Мусієздов, О. (2015). Пам'ять та міська ідентичність: спроби поєднання у контексті концепції уявлених спільнот. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* (9), 57-66. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2015_9_7.

³⁶ Поліщук, Т. (2006). «Столиця відчаю»: Голодомор 1932–1933 рр. на Харківщині вустами очевидців. *Свідчення, коментарі.* Харків–Нью-Йорк–Львів; Аваков: Харків став столицею Голодомору. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/avakov-harkiv-stav-stolitseyu-golodomoru.html>; Дві столиці. Retrieved from <http://www.1tv.com.ua/video/6423/load>

³⁷ Освітній хакатон «Харків – молодіжна столиця». Retrieved from: studrespublika.com/osvitnii-khakaton-kharkiv/; Порошенко: Харків – індустріальна столиця України. Retrieved from: video-ua.112.ua/poroshenko-kharkiv-industrialna-stolytsia-ukrainy-289539.html; Столиця українського стріт-арту: гід муралами Харкова. Retrieved from: <https://www.uber.com/uk-UA/blog/kharkiv-street-art-gid/>

³⁸ Перша столиця України. Retrieved from: <http://prostir.museum.ua/post/28665>; Перша столиця: як безкоштовно побачити Харків? Retrieved from: <https://busfor.ua/uk/blog/free-kharkow>

³⁹ Харків, Харків, де твоє обличчя? Retrieved from: <https://kyivfresky.com.ua/uk/harkiv-harkiv-de-tvoye-oblychchya/>; Спадщина столичних часів. Retrieved from: <https://unexploredcity.com/tour-view/70>; Чим Харків дивує іноземців: столиця конструктивізму та освітньої експансії.

Столичний період не був дуже тривалим, адже в січні 1934 р. на XII з'їзді ЦК КП(б)У було вирішено перенести столицю до Києва, що обґрунтовувалося бажанням радянської влади зробити Київ своїм, заперечуючи право на нього проукраїнських сил. Власне, висвітлюючи це рішення у пресі, влада підкреслювала вимушеність столичного характеру Харкова через необхідність збройної боротьби³².

Коментуючи факт переїзду столиці до Києва 24 червня 1934 р., журнал «Всесвіт», який був присвячений культурному життю в цілому, підкреслює саме активізацію будівництва: «Грандіозне розмірами і величчю формами будівництво вже зараз змінює обличчя Києва. З цього номера «Всесвіт» даватиме постійне освітлення будівництву нової столиці УРСР»³³ (проте «Всесвіт» припиняє існування у жовтні 1934 р.). Ще до переїзду столиці у Києві оголосили конкурс на створення Урядового центру, який показав завершення доби конструктивізму, адже проекти, які були конструктивістськими за характером, поступово відсіювалися, поступаючись класиці. І якщо в Харкові побудова урядових будівель майже не заторкнула історичної спадщини міста, а центр перемістився, то в Києві для урядового кварталу було обрано Софіївську площу, і власне з цією метою було знесено Михайлівський собор та Трьохсвятительську церкву³⁴.

Утім столиця, виїхавши фізично, залишилася у локальній ідентичності харків'ян. Говорячи про сучасне сприйняття концепції «Першої столиці», за дослідженням Олексія Мусієздова, частково мешканці міста справді мають на увазі столичний період, але здебільшого цей концепт не має прив'язки до 1919–1934 рр., зокрема, виражаючи постколоніальну ностальгію й бажання створити позитивний образ міста³⁵, хоча в медіа та літературі зустрічаються і негативні конотації: «столиця Голодомору», «Столиця для червоного імператора» (Л. Мачульський), «столиця терору» тощо³⁶.

Іноді використання слова «столиця» в медіа не має взагалі на меті звернення до історичного періоду, зазначаючи першість Харкова у чомусь: «індустріальна столиця», «столиця рок-н-ролу України», навіть «столиця стріт-арту» від Uber, хоча якість харківських муралів є досить спірною³⁷. У туристичних рекомендаціях Харків теж радять відвідати як «Першу столицю» або «столицю Слобожанщини», або ж – «конструктивізму», роблячи цей статус частиною туристичного бренду регіону³⁸. Щоправда, вже зараз з'являються туристичні маршрути, які розуміють під «столичною спадщиною» саме період 1920–1930-х рр., акцентуючи увагу на архітектурі конструктивізму³⁹.

Втім із конструктивістської архітектури в Харкові мало що сприймається, як таке, адже, окрім Держпрому, інші будівлі ансамблю набули стилю сталінського ампіру, перебудований був також Центральний універмаг, а Театр масової дії взагалі не був добудований; конструктивістські пам'ятки Соцміста, яке теж більшою мірою було добудоване в післявоєнний період, перебуваючи під загрозою, тож замість потужного шару архітектури конструктивістської доби сучасний мешканець бачить лише поодинокі маркери того періоду. Обличчя центру міста визначають архітектурні об'єкти у класичному стилі, які вже асоціюються у глядача з образом сталінської доби.

Retrieved from: <https://kh.depo.ua/rus/kh/chim-harkiv-divue-inozemtsiv-stolitsya-konstruktivizmu-ta-03082015131100>

⁴⁰ Склокіна, І. (17 03 2017). Про витоки монументальної манії величі, або Майдан Свободи як дзеркало радянської підсвідомості. (Коридор). Retrieved from <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/pro-vytoki-monumentalnoji-maniji-velichi.html>

⁴¹ Свободу площі Свободи! (02 2017). *Критика*. Retrieved from <https://krytyka.com/ua/articles/svobodu-ploshchi-svobody>

⁴² PROSLOVO. Retrieved from: <http://proslovo.com/>; Харьковчан приглашают на выставку украинских «супергероев» – писателей начала XX века. Retrieved from: <https://2day.kh.ua/harkovchan-priglasayut-na-vystavku-ukrainskih-supergeroev-pisatelej-nachala-xx-veka>

⁴³ Паперный, В.З. (1996). *Культура 2. М.: Новое литературное обозрение.*

⁴⁴ “Конструктивизм - явление наших дней. Возник он в 1920 году в среде левых живописцев и идеологов массового действия”. Ган А. (1922). *Конструктивизм. Москва.*

Ірина Склокіна зазначає, що варіант пам'ятника Сергія Чечельницького у вигляді колони, яку оточують чотири історичні постаті, на Майдані Свободи замість поваленого пам'ятника Леніну є алюзією радше на післявоєнну добу, на класичну сталінську архітектуру, аніж на конструктивістський Майдан Дзержинського⁴⁰. У колективному листі на захист конструктивістського ансамблю площі Свободи у 2014 р., складеному харківськими інтелектуалами, його значення характеризувалося як згадка «про нетривалий період мистецької свободи та активного залучення радянських архітекторів у світовий художній процес, адже, як відомо, радянські конструктивісти активно співпрацювали з колегами з усього світу, у тому числі зі США та Німеччини (славетний рух Баугаузу). Після війни, а також під впливом сталінської репресивної політики в мистецькій сфері низку будівель, які склали ансамбль площі, було перероблено, щоб вони відповідали смакам нової епохи. Це, однак, не скасовує ані їхніх художніх якостей, ані значення для світової архітектури. Ба більше, будівля Держпрому залишилася незмінною унікальною пам'яткою архітектури 1920-х років, яка досі приваблює до Харкова туристів та експертів»⁴¹.

Іншим архітектурним об'єктом, який втілює пам'ять про авангард, є будинок «Слово», що останнім часом привертає увагу дослідників та громадських активістів. Зокрема, був знятий документальний фільм, існує мультимедійний проєкт «ПроСлово», біля нього проводяться мистецькі акції (студія AzaNiziMaza)⁴². Пам'ять про «Слово» є своєрідною спробою пошуку ідентичності переважно українськомовними харківськими інтелектуалами.

Тож, розглядаючи архітектурний образ нової столиці, можемо зазначити, що він втілював у собі експериментальність і розрив з попередньою традицією, намагання втілити утопію як в архітектурі, так і в соціумі, монументальність та масовість і, звичайно, позиціонування міста як промислового та пролетарського. Розташовуючи столичний Харків у площині концепції Володимира Паперного, бачимо, що він цілком відповідає ознакам культури 1, а саме: спрямованістю у майбутнє, рух, горизонтальність – відсутність національних кордонів⁴³. Так само, як конструктивістська архітектура декларувала свій розрив із традицією⁴⁴, столичний статус Харкова теж не мав під собою історичної традиції. У сучасному ж медійному просторі міф про Першу столицю все ще є помітною складовою харківської локальної ідентичності і впливає на формування його туристичного бренду.

References:

Avakov: Kharkiv stav stolytseiu Holodomoru. Retrieved from <https://tsn.ua/ukrayina/avakov-harkiv-stav-stolitsy-golodomoru.html>

Arkhytekturnaia zhyzn Kharkova. (1926). *Stroytelstvo y arkhytektura(1)*, 21.

- Horoda Rossyy v 1910 hodu (1914). Sankt-Peterburh: Typo-lyt. N.L. Nyrkyna.
- Hospodarstvo ta kulturne budivnytstvo Kharkova ta prymiskoi smuhy: ctatystychnyi dovidnyk 1927/28–1929/30 rr. (1932). Kharkiv: Redaktsiino-vydavnychiy sektor Kharkivskoi miskoi rady.
- Hubkina, Ye. (2013). *Proektuvannia ta realizatsiia „Novyi Kharkiv”*. II (*Pamiatky Ukrainy*). Retrieved from http://www.alyoshin.ru/Files/publika/gubkina/gubkina_novy_harkov.html
- Dvi stolytsi. Retrieved from <http://www.1tv.com.ua/video/6423>
- Dovhaliuk, L. (1938). Uriadovyi maidan radianskoi Ukrainy. *Arkhitektura Radianskoi Ukrainy*(6), 8-13.
- Kyiv – nova stolytsia USRR. (1934). *Vsesvit*(11), str. 1.
- Kyiv – stolytsia USRR. (1934). *Visti VUTsVK*(19), str. 1.
- Kopelev, L. (2010). *Y sotvoryl sebe kumyra*. Kharkov: Prava liudyny.
- Liubavskiy, R. (2016). *Povsiakdenne zhyttia robitnykiv Kharkova v 1920-ti – na pochatku 1930-kh rokiv*. Kharkiv: Rarytety Ukrainy.
- Mamontov, Ya. (1931). Problema muzychnoho teatru (do buduvannia «teatru masovoho muzychnoho diistva»). *Radianskyi teatr*(4), 61-69.
- Myliutyn, N. (1930). *Problemy stroytelstva sotsyalistycheskykh horodov*. Moskva.
- Mordvinov, A. (1931). Ostatochnyi proiekt Derzhavnogo ukrainskoho teatru masovoho diistva v Kharkovi. *Radianskyi teatr* (4), 15-28.
- Musiiezdov, O. (2015). Pamiat ta miska identychnist: sproby poiednannia u konteksti kontseptsii uiavlennykh spilnot. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia sotsiologichna*. (9), 57-66. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_sociology_2015_9_7.
- Musiev, S. *Traktorohrad*. (1931). Kharkiv: DVOU Derzhavne vydavnytstvo «Proletar», 19.
- Nadolskyi, S. (1928). *Nasha stolytsia Kharkiv*. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy
- Novhorodov, V. (2018). Osoblyvosti restavratsii arkhitekturnykh pamiatok 1920–1930-kh rokiv na prykladi budynku Derzhavnoi promyslovosti v Kharkovi. *V Bauhauz – Zaporizhzhia. Zaporizkyi modernizm i shkola Bauhauz: Universalnist yavnyshch. Problemy zberezhennia modernistskoi spadshchyny*. Kharkiv: TOV «Disa plus», 330-335.
- Osvitnii khakaton «Kharkiv – molodizhna stolytsia». Retrieved from: studrespublika.com/osvitnii-khakaton-kharkiv/
- Okhytovych, M. (1929). K probleme horoda. *Sovremennaia arkhytektura*(4), 130-134
- Peretiakovych, B. (1928). Obzor stroytelstva h.Kharkova za poslednye hody. *Zodchestvo*(3-4), 45-49.
- Persha stolytsia Ukrainy. Retrieved from: <http://prostir.museum.ua/post/28665>
- Persha stolytsia: yak bezkoshtovno pobachyty Kharkiv? Retrieved from: <https://busfor.ua/uk/blog/free-kharkov>
- Polishchuk, T. (2006). “*Stolytsia vidchayu*”: *Holodomor 1932–1933 rr. na Kharkivshchyni vustamy ochevydstiv. Svidchennia, komentari*. Kharkiv-Niu-York-Lviv
- Poroshenko: Kharkiv – industrialna stolytsia Ukrainy. Retrieved from: video-ua.112.ua/poroshenko-kharkiv-industrialna-stolytsia-ukrainy-289539.html
- Svobodu ploshchi Svobody! (02 2017). Krytyka. Retrieved from <https://krytyka.com.ua/articles/svobodu-ploshchi-svobody>

Sklokina, I. (17 03 2017). *Pro vytoky monumentalnoi manii velychi, abo Maidan Svobody yak dzerkalo radianskoi pidsvidomosti. (Korydor)*. Retrieved from <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/pro-vytoki-monumentalno-ji-maniji-velichi.html>

Skubyt'ska, Yu. (2008). Kharkivskyi konstruktyvizm i polityka peretvorennia liudyny v Radianskomu Soiuzi. *Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu „Kyievo-Mohylianska akademiia”*, T.75: Teoriia ta istoriia kultury, 26-31.

Spadshchyna stolychnykh chasiv. Retrieved from: <https://unexploredcity.com/tour-view/70>

Spysok promyslovykh zakladiv m. Kharkova ta prymiskoi zony . (1933). Kharkiv: Redaktsiino-vydavnychi sektor Kharkivskoi miskrady.

Stolytsia ukrainskoho strit-artu: hid muralamy Kharkova. Retrieved from: <https://www.uber.com/uk-UA/blog/kharkiv-street-art-gid>

Khan-Mahomedov, S. (2001). *Arkhytektura sovetskoho avanharda*. Moskva: Stroiizdat. Retrieved from http://www.alyoshin.ru/Files/publika/khan_archi/khan_archi_2_099.html

Kharkiv, Kharkiv, de tvoie oblychchia? Retrieved from: <https://kyivfresky.com.ua/uk/harkiv-harkiv-de-tvoje-oblychchia/>

Kharkiv: korotkyi providnyk po stolytsi Ukrainy. (1932). Kharkiv.

Kharkovchan pryhlashaiut na vystavku ukraynskykh «superheroev»-pysatelei nachala XX veka. Retrieved from: <https://2day.kh.ua/harkovchan-priglashayut-na-vystavku-ukrainskih-supergeroev-pisatelej-nachala-xx-veka>

Tsentrálne statystycheskoe upravlenye SSSR. (1928). *Vsesoiuznaia perepys naselenyia 1926 hoda. Ukraynskaia Sotsyalystycheskaia Sovetskaia Respublyka. Pravoberezhnyi podraion. Levoberezhnyi podraion: narodnost, rodnoi yazyk, vozrast, hramotnost.* (T. KhII). Moskva: TsSU Soiuz SSR. 281.

Chabaniuk, O. (2018). Zhytlova zabudova i spadshchyna konstruktyvizmu v Kharkovi: vidnovyty abo «zabuty»? *V Bauhauz – Zaporizhzhia. Zaporizkyi modernizm i shkola Bauhauz: Universalnist yavyshch. Problemy zberezhenia modernistskoi spadshchyny*. Kharkiv: TOV «Disa Plus», 336-349.

Chym Kharkiv dyvuie inozemtsiv: stolytsia konstruktyvizmu ta osvithoi ekspansii. Retrieved from: <https://kh.depo.ua/rus/kh/chim-harkiv-divue-inozemtsiv-stolitsya-konstruktivizmu-ta-03082015131100>

Einhorn, A. (1933). Skhema pereplanyrovky Kharkova. *Arkhytektura SSSR*(6), 12

PROSLOVO. Retrieved from: <http://proslovo.com/>

Bozhenko Anastasiia

KHARKIV AS CAPITAL:

UTOPIA, CONSTRUCTIVISM, MEMORY (1919–1934)

The discourse of «First capital» is one of the main in identity of contemporary Kharkivites and its appearance in memory politics is systematic. The short period in city history, when it had an official status of capital, left an unproportionally big mark in collective memory. We would like to study how the capital status was «built» in the Kharkiv

architecture. Kharkiv, which during imperial period was a huge regional center for so called «Russian South» or «Slobids'ka Ukraine region», was growing rapidly at the beginning of Soviet era. Its territory was increased in 5,7 times from 1910 till 1930. The city was changed not only in sizes, but by its planning structure. The «old» city was criticized for its chaotic structure and architectural styles. Thus new one was imagined as proletarian utopia with planned quarters and residential complexes. KhTZ was visioned in crossing of several urban concepts: city garden, desurbanisation and linear city. Industrial objects such as Serp i Molot, KhTZ, Kharkiv Locomotive Factory marked the urban space and created industrial cityscape. Among main architectural markers of new capital were Derzhprom, Building of Cooperation and Projects and Theater of mass action. The competition for Theater of Mass Action attracted more, than 145 architects, among them 100 foreign ones. The image of Kharkiv as capital was avant-garde, utopian, industrial and proletarian one. Contemporary urban palimpsest is cleared most of avant garde buildings and visitor imagines Kharkiv as the city of Stalin ampir, not the constructivist one. Mentioning «First capital» is not necessary reference to the period of 1920s-1930s, mostly it is about nostalgia for Soviet past at all.

Key words: *Kharkiv, constructivism, KhTZ, capital.*